

BADIIY SAN'ATLAR NAFOSATI (ALISHER NAVOIY ASARLARI MISOLIDA)

Suxanberdiyeva Sitora Sanjar qizi

Nizomiy nomidagi TDPU talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiy "Lisonut-tayr", "Saddi Iskandariy" dostoni tilida qo'llanilgan badiiy sana'tlardan: intoq, tajnis va uning tajnisi zoyid, tajnisi muzori', tajnisi aks kabi turlari xususida so'z yuritilgan. Nazariy ma'lumotlar dostonidan keltirilgan misollar bilan asoslangan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, "Lisonut-tayr", "Saddi Iskandariy", badiiy sana'tlar, intoq, tajnis, tajnisi zoyid, tajnisi muzori', tajnisi aks.

"Adabiyot- fikr, tuyg'ularimizdagi to'lqinlarni so'zlar, gaplar yordami bilan tasvir qilib, boshqalarda ham xuddi shu to'lqinlarni yaratmoqdir. Bu ta'rif adabiyotning to'g'ri ta'rifidir. Shu bilan yozilgan asarlarga adabiy asar deyiladur¹".

Fitrat

Ma'lumki, she'riy san'atlar badiiy asardan o'rin olgan g'oyalarning hayotiyroq, ta'sirchanroq ifodalanishiga, lirik va epik timsollarning yorqinroq gavdalantirilishiga, misralar, baytlar, bandlarning lafziy nazokati, musiqiyliigi, jozibadorligini ta'minlashga xizmat qilgan².

Intoq san'ati. "So'zlatish", "gapirtirish" ma'nosidagi intoq san'ati badiiy asarda hayvonlar yoki jonsiz narsalarni odamlarga o'xshatib so'zlatishni nazarda tutadi. Jumladan, Alisher Navoiyning "Lisonut tayr" dostonida qushlar odamlar kabi so'zlatilgan. Masalan: To'ti:

*"Qushdurmen, makonim garmser,
Hind aqsosida qilg'on sayri tayr.
El aro shuhrat fasohatdin tutub,
Nukta birla g'amlig'elni ovutib.
Komronlar manzilim aylar aylab qafas,
Har malolat yetsa aylab hamnafas.
desa, Hudhud:
Faxr etarsen nutq birla ko'zguga,
Kim erur nutqung, munosib kulguga,
Ko'zgu lavhi zamiringga jilo,
Bergosen ul bo'lg'ayki tortib yuz balo,
Buki har hindu qoshingda shohdur,
Der bu so'zni hashv kim ogohdir³
deydi.*

¹ <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/hikmatlar/yo'zuvchilar-adabiyot-to-g-risida>

² Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. -T., 1999. -B.231. -B.4.

³ Alisher Navoiy. "Lisonut-tayr". -Toshkent, 1991. -B.49.

Tajnis (yoki jinos) she'r baytida ma'no jihatidan har xil, ammo shakli bir xil yoki shaklan bir-biriga yaqin ikki so'zni keltirib, ular vositasida muayyan fikr, lavha yoki timsolni ta'sirchan ifodalash san'ati hisoblanadi⁴. Biz quyida tajnis san'atining bir qator turlari haqida to'xtalib o'tamiz.

Tajnisi zoyid "orttirilgan tajnis" ma'nosini bildiradi. Bu xil tajnislarda shaklan o'zaro yaqin so'zlarning birida bir-ikki harf ortiqcha bo'ladi, shu harflar tushirib qoldirilsa, so'zning qolgan qismi ikkinchi so'zga har jihatdan mos tushib tajnisi tomm hosil qilishi mumkin. Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonidagi

Manga berdi xud hayyi dono murod,

Ajal aylagan chog' vale nomurod

baytidagi "murod" va "nomurod" so'zlari tajnisi zoyidni yuzaga keltirgan. "Nomurod" so'zi boshida *nun* ("n" undoshi) va *alif* ("o" unlisi) ortiqchaligi ko'rinib turibdi, ular tushirilsa, har ikkala so'z shakldoshlik kasb etadi: (مراد) va (نامراد) kabi.

Tajnisi zoyidlarda bir so'zdagi ortiqcha harf yoki ikki harf so'z boshida, o'rtasida yoxud oxirida kelishi mumkin. Yuqoridagi misolda ikki ortiqcha harf so'z boshida kelgan. Mana shu dostonidan keltirilgan

Bugundin ikki-uch yil o'tsa zamon,

Yuz nursa bu kishvarga amnu amon,

Debonkim: "Skandar yiborgan bitik,

Ki sammdin achig'dur, qilichdin itik.

baytlarda esa, "zamon" so'zida "amon" so'ziga nisbatan "z" "z" undoshi, "bitik" so'zida esa "itik" so'ziga nisbatan "b" "b" undoshi ortiqcha sanaladi. Har ikkala baytda ham tajnisi zoyid hosil qilgan.

Tajnisi zoyid tashkil etgan so'zlardan biridagi ikkinchisiga nisbatan ortiqcha harf so'z o'rtasida ham kelishi mumkin, bu holda ham o'sha harf tushirilsa, ikkinchi so'z bilan tajnisi tomm hosul bo'ladi. Masalan:

Uni buzg'ay ul sehr asbobini,

O'ti ochqay ul qal'aning bobini

baytidagi *asbobini* so'zi o'rtasida *bobini* so'ziga nisbatan ortiqcha, *alif* (!) unlisi va *sin* (س) undoshi kelgan, uni tushirilsa, ikki so'z to'la shakldosh bo'lib qoladi.

Tajnisi muzori'. Tajnisning bu turi qo'llanganda shaklan yaqin bo'lgan ikki so'z boshi, o'rtasi yoki oxiridagi bir, ba'zan ikki harf bir-biridan farqlanib, qolgan qismi mos bo'ladi. Ushbu

Chu rokib bo'lub qal'aga qildi mayl,

Ulus dag'i yuzlandi andoqki sayl

Baytdagi qofiyadosh so'zlarga e'tibor qaratsak, ularning shaklan yaqinligi, faqat birinchi harflardagina farq qilishini ko'ramiz. Yana

Chu dorug'a o't yeti, tutti havo,

Qilurg'a ulus mehnatiga davo.

⁴ Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati.-T.,1999.-B.231.-B.65.

Borib tushti a'do arosig'a *chust*,
Azim un chiqordi tegib yerga *rust*.
Sado botil etti fusunlarni *pok*,
O'ti kuydurib qal'ani qildi *xok*.
Hamul damki otturdi qo'rg'onga *go'y*,
Ki darband qildi yiqilmoqqa *ro'y*

kabi baytlardagi qofiyadosh so'zlar ham birinchi harfning o'zgachaligi bilangina farqlanadilar. Bu xil so'zlarni qo'llash tajnisi muzori' san'ati hisoblanadi.

Tajnisi muzori' san'ati so'zlardagi bir harfning so'z o'rtasida farqlanishini ham nazarda tutadi. Masalan:

Hamul ravzada bo'ldi shah *manzili*,
Tushub shahr ichinda sipah *mahmili*.
Yozib jom davrida *ta'rifini*,
Qilur chog'da ul jom *tasnifini*.
Chu getinamo asru *mashhur* erur,
Muni vasf etay ulcha *maqdur* erur.
Ki har qaysig'a kimki *tadqiq* etar,
Musavvir kamolini *tahqiq* etar

kabi baytlardagi qofiyadosh so'zlar o'rtadagi bir harfning boshqachaligi bilangina farqlanadi. Shaklan yaqin bo'lgan bu so'zlarning baytlarda qo'llanishi ham tajnisi muzori'ni hosil qiladi.

Ba'zida so'zlar boshi yoki o'rtasidagi ikkita harf bir-biridan farqlanganda ham tajnisi muzori'i yuzaga keladi:

Safar ichra har ishta ahli *reshod*,
Bu yanglig' kushod uzra topib *kushod*.

misralardagi qofiyadosh "*reshod*" va "*kushod*" so'zlari avvalgi ikki harfning o'zgachaligi bilan farqlanadi. Shunga qaramay ular o'zaro yaqin bo'lganligi tufayli tajnisi muzori'i hosil qiladi. Quyidagi

Ko'ruildi sifotingki *masturemas*,
Kim ul naf' insong'a *maqduremas*.
Yeshilmas edi noqadin *mahmili*,
Har o'n kunda bir shahr edi *manzili*

baytlarda esa qofiyadosh "*mastur*" va "*maqdur*", "*mahmili*" va "*manzili*" so'zlari o'rtadagi ikki harfning o'zgachaligi bilan farqlanishiga qaramay, tajnisi muzori'ini hosil qilgan. Ikki harfi farq qiladigan so'zlardan tashkil topgan shakldoshlikni tajnisi mutarrad deb ham ataydilar.

Tajnisi aks "*teskari tajnis*" ma'nosini anglatadi. Bir baytda ikki shakldosh so'zning birini yoki uning bir qismini teskari qilib keltirishga asoslanadi. Ushbu san'at ikki so'zdan birini butunlay emas, balki bir qismini teskari qilishni ham nazarda tutadi. Aniqroq qilib aytganda ikki so'zning bir qismi bir-biriga nisbatan teskari bo'ladi.

Alisher Navoiyning "Saddi Iskandariy" dostonidan olingan

Xurosonda bor erdi ikki rafiq,

Bo'lub rifqila bir-biriga shafiq

misralarida "rafiq", "rifq" so'zlaridan;

yana quyidagi

Yana tuhfa burnog'idin shigarf,

Ki vasfig'a qilmay vafo saftu harf⁵.

misralarda esa "vasfig'a", "saftu" so'zlaridan tajnisi aks sifatida foydalanilgan.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, kitobxon mumtoz she'riyatimizning bezavol obidalarini, jumladan, Alisher Navoiy asarlarining tub mohiyatini tushunishi, uning badiiy salohiyatidan bahramand bo'lishi uchun biz yuqorida to'xtalib o'tgan ijodkorlar tomonidan qo'llangan badiiy sa'natlardan xabardor bo'lishi, ularning asl mohiyatini qalban his etishi, lozimdur. Zero, ushbu san'atlar badiiy so'zning buyuk qudratini his etish, tilimizning beqiyos boyligi va go'zalligini teranroq anglab, vatanparvarlik, insonparvarlik, elsevarlik tuyg'ularini tarbiyalash vazifasini ham bajargan⁶.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. -T., 1991.
2. Alisher Navoiy. "Lisonut-tayr".-T., 1991.
3. Amonov U. Adabiyot nazariyasi. -Buxoro, 2008.
4. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati.-T.,1999.
5. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/hikmatlar/yozuvchilar-adabiyot-to-g-risida>.
6. A'ZAMXONOV S.X. TA'LIM JARAYONIDA O'QITUVCHI FAOLIYATINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI | O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI
<https://bestpublication.org/index.php/ozf/article/view/1313>

⁵ Alisher Navoiy. Saddi Iskandariy. -T., 1991. -B.270.

⁶ Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati.-T.,1999.-B.231. -B.8.